

Марина МИХАЙЛЮК
(Кіровоград, Україна)

**Спогади як джерело дослідження
нацистського окупаційного
режиму на Кіровоградщині
(1941 – 1944 рр.)**

Ураховуючи наближення 65-ї річниці з дня закінчення Другої світової війни упродовж 2008 р. студентами Кіровоградського педагогічного університету (далі КДПУ) імені В. Винниченка і Кіровоградського інституту розвитку людини «Україна» (далі КІРоЛУ) було проведено збір спогадів у вигляді інтерв'ю з очевидцями нацистського окупаційного режиму на Кіровоградщині. Під час інтерв'ю, яке тривало протягом кількох годин, респонденти відповідали на питання завчасно розроблених кафедрами історії України КДПУ імені В. Винниченка і соціально-гуманітарних дисциплін КІРоЛУ анкет-запитальників (від 43 до 56 питань). Загалом було опитано 50 осіб, мешканців Кіровограда, Знам'янки, Бобринецького, Компаніївського, Новоархангельського, Новгородківського, Олександрівського районів Кіровоградської області, яким на початку війни виповнилося 9-27 років. Основний контингент складали малоосвічені селяни, які на той час були неповнолітніми дітьми та підлітками. Зібраний матеріал увійшов до видання «Трагічні сторінки історії Кіровоградщини» (Кіровоград, 2009).

Станом на червень 1941 р. родини у середньому склалися з п'яти осіб. Мобілізація на фронт зачепила майже кожну з них. Здебільшого на фронті перебували батьки (чоловіки), старші брати. Мобілізація проходила швидкими темпами, організовано через військкомати за викликом [10]. Сільрадами було оголошено і про набір добровольців [2].

Бажаючих добровільно йти на фронт виявилось немало. Лише з 23 по 30 червня 1941 р. до райвійськкоматів області надійшло 1654 заяви. Доповідаючи управлінню політичної пропаганди Одеського військового округу про хід мобілізації, начальник відділу політпропаганди Кіровоградського обласного військкомату старший батальйонний комісар Яр-мак відзначив, що з проханням записати їх добровольцями до Червоної

армії звертаються жінки, орденоносці, учасники громадянської війни та недавньої радянсько-фінської війни. Так, голова колгоспу Новопраського району безпартійний І. Проквас у своїй заяві написав:

«Бажаю грудьми стати на захист моєї любимої Батьківщини – СРСР. Я буду бити німецький фашизм, не жалючі сил, крові і життя, і вірю, як увесь радянський народ, в кінцеву перемогу над фашизмом» [35, с.430].

Як і по всій Україні, в області формувалися загони ополченців, до яких вступила 66281 особа. У Кіровограді було створено дивізію народного ополчення у складі 1600 бійців [35, с.433].

Із наближенням фронту розпочалася евакуація населення, підприємств, сільськогосподарської техніки, реманенту і худоби у глибокий СРСР. Про це дуже добре пам'ятають респонденти, переважна більшість яких перебувала у сільській місцевості.

«Коли німець наближався, оголосили гнати скот на Схід, – згадує мешканець с. Василівка Бобринецького р-ну М.Чемирис. – У нас були в колгоспі коні для армії. Племінних жеребців відправляли у Кривий Ріг, спускали в шахту на збереження, а інших – на Дніпропетровськ. Доїхавши до Дніпропетровська, ми здали коней у військову частину і повернулися назад. А в селі Гуляйполе розбомбили тих коней, що везли у Кривий Ріг. Нас теж бомбили, але ми доїхали всі».

Загалом усі опитані добре пам'ятають початок війни: одні – як по-радіо оголосили війну [2, 9, 11, 21, 22, 28, 30, 32], інші – як дізналися про це з переказів сусідів і родичів [1, 3]; як швидко, без зброї з переляканим виглядом відступали радянські війська, і люди були дуже стурбовані тим, що почалася війна [9, 10]; як у села на мотоциклах, на підводах або машинах заїхали німці [4, 12, 18, 24, 25, 28, 34], народ їх зустрічав хлібом-сіллю [9, 29], а вони цинічно грабували місцеве населення. Забирали домашніх тварин: корів, биків, свиней, курей [5, 8, 11, 21, 28], а також продукти харчування: яйця, молоко [10, 12, 25]. Хоча двоє респондентів повідомили, що не всі німці забирали продукти безкоштовно, деякі з них розраховувалися рейхсмарками [4, 16].

Поведінку «нових господарів» можна пояснити незадовільним забезпеченням продуктами харчування, одягом і товарами широкого вжитку через значний відрив від баз постачання внаслідок поганого стану доріг і нестачі транспортних ешелонів, які перевозили на фронт

війська й техніку, а також розпорядженням ОКХ (верховне командування сухопутних військ) щодо самозабезпечення за рахунок місцевих ресурсів [36, с.102–103].

Людська пам'ять зафіксувала й те, що більшовиків ніхто не критикував, адже на фронт пішли рідні й близькі, хоча дехто упевнений, що населення «займало очікувальну позицію і критикувало більшовиків за відступ» [16]. О. Малокоост пригадала, як відступаючі війська у паніці кидали зброю і тікали [23]. Німців дуже боялися, на них ніхто не чекав [2, 8, 11, 25], адже радянська влада поширювала дезінформацію про наступ німецьких військ і закликала народ не панікувати [20].

З приходом нацистів люди переховувалися у погребах і сараях, скиртах соломи, в ямах, у найближчій лісосмузі [1, 2, 5, 8, 18]. За свідченням 12 респондентів німецькі війська розселилися по хатах [1, 3, 6, 7, 8, 9, 12, 20, 22, 27, 30, 32]. Мешкали здебільшого з господарями будинку, які готували їм їжу і прали білизну [2, 7, 8, 11, 18], хоча це було категорично заборонено. Військовослужбовцям заборонялося проживати разом із господарями будинку з огляду на заходи безпеки, можливість здійснення шпигунської діяльності, а також через ймовірність підхопити від них якусь інфекційну (венеричну) хворобу чи педикульоз [36, с.102].

Людей не чіпали, але глузували і насміхалися з їхньої бідності. За непокору – били [15, 19, 23, 24]. Хоча найбільше знущалися з українців калмики, які служили в німецькій армії [1, 22, 33].

Проте окремі респонденти пам'ятають й випадки людяного ставлення окупантів до селян. Ділилися залишками їжі з польової кухні, дітей пригощали цукерками, а дорослих попереджали про небезпеку [7, 8, 11, 18].

«З боку німців до людей були випадки і людяного ставлення, – згадує М. Крикун, – вони говорили, що не хотіли воювати, бо в них є також діти і сім'ї. Були й такі, по-рангу, офіцери, які говорили, що краще б Гітлер зі Сталіним лобами побилися, як нас повели на цю різанину» [21].

Не всі німці безпідставно ображали селян. Були серед них й такі, хто карав справедливо.

«У Рошаховці був комендант Байс – німець, – розповідає М. Бобрицький, – щоб він був когось образив – то ні, такого не було ніколи. То раз був Іваневича Івана упоров декілька разів нагайкою за те,

що той п'яний під комендатурою сидів і нічого не хотів робити» [4].

О. Омельчук (Мунтян) також пригадує людяне ставлення представників «нової влади» до місцевого населення:

«У нашому селі проживав німецький пан Бангофер, він був добрим, ні одного з жителів села не наказав розстріляти. Завжди було прийде та поцікавиться, чи ми їли, чи ні, але він змушений був відправляти молодь на примусові роботи до Німеччини, кому виповнилося 16 років» [27].

Інформацію про перебіг бойових дій на початку війни отримували по чутках або з випусків спеціальних газет і листівок, наприклад, з видання «Червоний випускник» [1, 3].

Загалом про німецький окупаційний режим люди згадують з болем і сумом, оскільки він відзначився терором і примусовим відправленням людей на роботи до Німеччини, викачуванням продовольчих ресурсів із села. Тому на переконання п'яти респондентів основна маса населення негативно ставилася до окупантів, відсоток прихильників «нової влади» був незначним [2, 8, 10, 11, 16].

Як відомо, на німців працювали старости сіл та поліцаї, які призначалися з місцевого населення. Їхню діяльність люди не підтримували і засуджували. Навіть зараз, коли минуло уже понад 60 років, четверо респондентів з презирством розповідають про їхню «брудну» роботу [2, 10, 27, 34]. Хоча відомі не поодинокі випадки, коли старости допомагали своїм селянам уникати відправки до Німеччини, попереджали про облави, радили переховуватися, заступалися перед німецькою адміністрацією у разі неможливості виконувати фізичну роботу [1, 19], а місцеві поліцаї обходилися з односельчанами по-людськи, не грабували і не ображали їх [4]. О. Малокоп свідчить, що їхній сільський староста і деякі місцеві поліцаї допомагали односельчанам [23], а З. Лашкул пам'ятає, як староста села разом зі своїм секретарем передавали партизанам у ліс продукти харчування і коней [22].

Значна частина респондентів свідчили про те, що на селі освітні заклади (школи), дитячі садки, заклади культури, медичні і санітарно-епідеміологічні служби, економічна інфраструктура не працювали [1, 2, 5, 9, 10, 11, 12, 14, 20, 21, 22, 24, 26, 32]. Тому на селі займалися самолікуванням або користувалися послугами знахарів [25, 29]. У Знам'янці працювали чотирирічні школи і депо, а лікарні перетворилися на німецькі шпиталі [16].

Здебільшого своє дозвілля люди проводили вдома. На відміну від німців, які часто влаштовували гучні вечірки із залученням місцевих дівчат, попри те, що існувала сувора заборона на стосунки із представницями неарійської крові. Хоча М. Іванько не пам'ятає, щоб молоді дівчата з її села мали якісь стосунки з представниками окупаційної влади. Повсякденне життя було майже незмінним: так само гнали самогон з буряка («бурячиху»), дівчата ворожили, відзначали усі церковні свята, справляли весілля [20].

Усі респонденти відзначають, що українські націоналісти у селах Кіровоградщини не діяли, а окупаційна влада, здебільшого, переслідувала радянських партизанів. Їх страчували через повішення або розстрілювали без суду і слідства. У цьому їм допомагала місцева поліція. Зазвичай, страти відбувалися прилюдно. Трупи по кілька днів гойдалися на базарних площах, тобто в людних місцях, де їх могли побачити місцеві мешканці і зробити для себе «відповідні» висновки [8].

Попри це населення допомагало партизанським групам: надавали їм потрібну інформацію, передавали продукти харчування, у разі потреби переховували, ризикуючи власним життям [2, 8, 21, 22, 29, 32]. Що не можна сказати про єврейське населення. Не у всіх населених пунктах проживали євреї. Там, де вони були, їх масово розстрілювали у великих ярах, балках, цілими родинами з малими дітьми [8, 34]. Інколи трупи скидали у великі колодязі [24]. М. Балацька розповіла, що у знищенні єврейського населення активну участь брали сільські поліцаї [2].

Дійсно, судний день для єврейського населення Кіровоградщини, як і для євреїв усієї України, настав 30 вересня 1941 р., коли айнзацгрупи почали масові розстріли. Якщо у Києві страшною дорогою смерті був шлях від Лук'янівки до Бабиного Яру, то в Кіровограді такою дорогою був шлях від синагоги до протитанкового рову, на місці якого нині стоїть скромний обеліск. У Новомиргороді місцем масових розстрілів став Грушевий Яр та підвальне приміщення колишньої МТС, у Новоукраїнці – Гусарський ліс, в Олександрівці та Голованівську – яри у прилеглих лісах [35, с.449]. Лише в обласному центрі було знищено близько 6 тис. євреїв [35, с.452].

Про випадки масового переховування євреїв респонденти не пам'ятають, адже за це розстрілювали. Проте жителі все ж переховували осіб єврейської національності, сприяли їм у придбанні документів. Так, Зінаїда Сливко з села Підвисокого, нині Новоархангельського р-ну, з моменту окупації району і до його визволення в березні 1944 р. переховувала дружину свого дядька – Клавдію, за що у 2007 р. була визнана

Праведницею народів миру, її прізвище значиться у експозиції музею Катастрофи (Яд Вашем) у Єрусалимі [35, с.452].

Окупаційна влада жорстоко ставилася і до радянських військовополонених, яких масово розстрілювали [11, 21]. Солдатів майже не годували, тримали в антисанітарних умовах, у бараках чи корівниках. Місцеве населення їх «підгодовувало», зокрема борщем [2].

«Пам'ятаю, гнали селом колону військовополонених радянських солдатів, обідраних, голодних. – свідчить К. Заїка (Ільченко). – Люди вибігали на вулицю, виносили їм хліб, картоплю. Конвоїри відганяли людей, били нагайками, але ті все ж таки намагалися передати їжу або просто кидали її в середину колони» [12].

За переховування червоноармійців карали.

Значна частина респондентів свідчить, що на селі нацистська пропаганда не проводилася і видавництв періодичної преси не було. Хоча Г. Миргородська пригадала, що німці розповсюджували листівки, в яких ішлося про те, що Росії і Сталіну «капут» [25], а мешканка с. Бобринка Бобринецького р-ну Є. Драченко (Бугаєнко) – як у приміщенні старости висів портрет Гітлера, а поруч – плакат з написом «Ми визволяємо Вас від більшовизму». Проте пропаганда не діяла, оскільки місцеві парубки увечері пробралися в приміщення старостату і на зворотному боці плаката написали: «Смерть німецьким окупантам». Гітлеру намалювали «запорізькі» вуса, облили червоною фарбою і дописали: «Гітлер п'є кров людську!». До того ж знищили усю документацію.

Двоє респондентів переконують, що німецькі листівки, які розкидалися з літаків, закликали червоноармійців здаватися, а людей допомагати владі у виявленні представників підпільно-партизанського руху опору. Проте бажаючих допомагати німцям майже не було [24, 26].

Четверо з опитаних респондентів упевнені, що радіомережа не працювала [5, 10, 25, 34], хоча Л. Грозан пам'ятає, як у центрі села Шевченкове Кіровоградського району працювало вуличне радіо, що передавало воєнні зведення [11], а М. Крикун – як «ловили трансляцію по приймачах. Радіо транслувало про хід війни. Так ми дізнавалися як просуваються війська наші» [21]. Оскільки існувала заборона на прослуховування домашнього радіо, усі приймачі конфісковувалися, тому не дивно, що за це били і катували [21].

Німецька преса не була розповсюдженою, оскільки на селі представників німецької окупаційної влади було обмаль. Проте Г. Миргородська пригадала, що по селу «ходили» німецькі брошури, хоча німецьку

мову селяни знали погано, здебільшого окремі слова. М. Балацька і М. Іванько підтверджують, що німецьку мову знав незначний відсоток громадян, зокрема поляки та фольксдойче [2, 14].

Троє респондентів добре пам'ятають, що радянська влада проведенню агітаційно-пропагандистської роботи надавала великого значення, адже над окупованою територією розкидалися радянські листівки, які населення читало і обговорювало [2, 6, 8]. «Радянську пропаганду читали, але таємно і відносились позитивно», – переконає М. Крикун [21]. Її думку підтримує Г. Миргородська. Є. Драченко (Бугаєнко) розповіла, що узимку 1943 р. на Різдвяні свята під час посівання місцеві хлопці роздавали листівки. Вона теж ходила селом і розповсюджувала листівки, які переконували односельчан не працювати на німців.

За свідченням деяких респондентів, окупаційна влада жодних податків і повинностей не накладала. Якщо німцям було щось потрібно, вони приходили і забирали стільки, скільки треба [8, 13]. «Все нагробоване відсиляли для підтримки німецької армії, – згадує М. Балацька. – Золото, одяг та інші цінні речі посиляли у свої сім'ї» [2]. Дійсно, представники окупаційного режиму піклувалися про добробут своїх родин, які лишилися в Німеччині. В одному із німецьких листів повідомлялося про відсилення дружині на Різдво 1,5 центнера різноманітних товарів. Великі посилки таємно перевозилися службовим транспортом, літаками, а також залізницею завдяки поширенню хабарництва [36, с.108].

Водночас М. Крикун точно пам'ятає, що існували податки на м'ясо, яйця, борошно. Якщо господарі цього не мали, то їм доводилося купувати потрібні продукти і здавати. За невиконання – конфісковували усе. «Податки і повинності були, але не було чіткого відсотку. – розповідає Г. Миргородська. – Податок встановлювали старости, поліцаї. Вони знали, що і у кого можна відібрати».

Респонденти погано пригадують цінову політику на продукти харчування і речі широкого вжитку (сірники, гас, одяг, взуття, мило тощо), оскільки розвиненою була обмінна торгівля. Так, мило варили у домашніх умовах [1, 11]. Сірники, гас, мило обмінювали на продукти харчування (картоплю, квасолу) [12]. М. Мальована (Омельченко) згадала, як «замість сірників були кресала, [а] ...замість мила використовували попіл із соняшника і гречки» [24]. Г. Миргородська свідчить, що сірники, гас, новий одяг можна було купити у спекулянтів на міському базарі, тому здебільшого латали старий одяг [25].

Не у всіх населених пунктах Кіровоградщини працювали церкви. У деяких були примусово закриті окупаційною владою, як, наприклад,

у с. Надлак Новоархангельського району [2] або зруйновані німцями, зокрема в с. Сасівка Компаніївського району [5], хоча О. Шестакова (Михайлюк) впевнена, що церква була, але з неї зробили зерносковище [34]. Мешканці с. Шевченкове Кіровоградського району церкву відвідували таємно [11]. У с. Отрадівка церкву німці перетворили на конюшню [24].

На питання «Яким був щоденний раціон сім'ї?», усі респонденти відповіли однозначно: «Їли те, що було» (буряк, картоплю, кукурудзу), але не голодували. «Їли те, що вродило на городі, в полі...», – згадує Г. Миргородська [25], а О. Шестакова (Михайлюк) доповнює: «Що крали, те й їли. День на день не приходився. Одного дня їли паляниці, а іншого – шукали мишоловки» [34]. Упроголодь жили лише мешканці Кіровограду, які не мали великого господарства. За роботу на полі видавали пшеницю, просо, кукурудзу або взагалі нічого не платили [2, 4, 25, 26, 24, 34]. За будівництво доріг, спорудження протитанкових ровів, траншей тощо теж не платили [3, 5, 11].

Усім опитаним найбільше запам'яталася трудова мобілізація до Німеччини, особливо те, як молодь переховувалася і не бажала залишати рідні домовини [2, 14, 24, 26, 27, 31]. На селі мобілізували за списками сільрад, що надсилали повістки [10]. Хоча в с. Сасівка німці

«на кожному дворі наказали вивісити списки дітей і рік народження, для того, щоб забрати до Німеччини. Ходили по дворам і дивилися чи люди правду написали, а якщо ні – то розстрілювали» [5].

Щоб уникнути трудової мобілізації до Німеччини, жінки спеціально вагітніли, навіть не виходячи заміж [11]. У Кіровограді робили облави, оскільки бажаччих їхати до Рейху майже не було. Ті, що зголошилися добровільно – мріяли про красиве життя за кордоном, зокрема розбагатіти. Декому це вдалося, оскільки привозили із собою імпорتنі одяг та взуття. Щось залишали собі, решту продавали на ринку [8]. Проте не всі «добровольці» мали намір повертатися на Батьківщину, оскільки боялися переслідування з боку радянських властей [24].

Східних робітників до залізничних станцій везли на підводах або машинах, а потім заганяли у товарні вагони. Значна частина респондентів пригадують, що під час подорожі молоді люди намагалися втекти [11, 13, 15, 17], наприклад, зістрибнути з поїзда [1]. Хворих не забирали, а тих, хто попадався під час облав, повертали назад [7, 25]. Родичі, які перебували в Німеччині, після повернення на Батьківщину

розповідали про важку і брудну працю на будівництві доріг, промислових підприємств, про те, як з них знущалися, як вони голодували і були виснажені працею [2, 3, 25].

Під час інтерв'ю (липень 2008 р.) мешканці Бобринецького р-ну Кіровоградської області пригадували нелегке життя остарбайтерів. Зокрема жителька с. Василівка Н. Гришук (Виноградська), яку забрали до Німеччини у 1943 р., розповіла студентам про важку роботу на воєнному заводі у м. Ленгеріх, знущання адміністрації (побиття і карцер з крижаною водою), антисанітарні умови проживання у бараках з клопами, незадовільне харчування, адже їли брукву і хліб з тирсою. Також згадала, що на ногах носили дерев'яні черевики, а нашивку «ОСТ» розуміли, як «остерегайся советской твари».

Є. Месєвра (Бублик) із с. Витязівка пригадує, що остарбайтери німецьку абрєвіатуру тлумачили, як «остерегайтесь советского тигра». М. Орищенко (Крушеницька) (с. Новоградівка) пам'ятає місто Ромбах:

«Ми там були. Різне було. Дерев'яні бараки були, триповерхові койки. Хліб пекли, з половиною тирси мішали, 300 г давали. Сушену брукву, картоплю, все сушене, варили. Кормили тричі на день».

Тих, хто не міг працювати, добивали [2]. Поталанило лише остарбайтерам, які влаштувалися у бауєра і працювали у сільському господарстві, адже їх краще годували і було більше можливості щось вкрасти у фруктовому саду, на городі або фермі [25]. Серед німецьких бауєрів деякі добре ставились до своїх робітників.

Доставка пошти на село проходила з великими труднощами. Я. Самопаленко (с. Володимиро-Іллінка Бобринецького р-ну) точно пам'ятає, що напередодні виїзду до Німеччини їм роздавали брошури, де чітко вказувалося про що можна писати рідним. З поштових листівок люди дізнавалися, що їхні рідні в Німеччині ще живі [2, 25]. Хоча до сіл Комишувате і Отрадівка листи остарбайтерів не доходили взагалі [21, 24].

Значна частина респондентів добре пам'ятає про наближення радянських військ і швидкий відступ німців, які використовували метод «випаленої землі», зокрема, залишали по собі зруйновані мости [2, 25], забирали все, що можна було вивезти [9, 15, 33], навіть гнали із собою людей [12] і були дуже озлоблені. Тому селяни, щоб не наражатися на їхній гнів, переховувалися і чекали на своїх [1]. Серед тих, хто намагався виїхати з німцями, були поліцаї і старости сіл, яких чекало покарання за співпрацю з окупантами. Поліцаї, які залишилися, по поверненню

радянської влади були заарештовані і засуджені до розстрілу [9], а староста с. Поселянівка Олександрівського району отримав 25 років позбавлення волі [12].

М. Козуля пам'ятає випадки самосуду над колаборантами:

«Коли прийшли наші, то схопили тих, хто співробітничав з німцями. І тоді два офіцера повели їх в хату і там допитували, жорстоко допитували: били їх і по обличчю, і по бокам, потім вивели їх ледве живих, після того я їх більше і не бачив» [19].

Подібну історію пригадує О.Омельчук (Мунтян): «був страшний суд над місцевим поліцаєм. Двадцять п'ять років йому дали тюрми. Судив воєнний трибунал, але пізніше йому наші місцеві хлопці самосуд влаштували» [27].

М. Бобріцький із наближенням Червоної армії взагалі виліз на телеграфний стовп, щоб перерізати німцям зв'язок із Кіровоградом [4]. За свідченням багатьох респондентів населення окупованої території раділо від приходу наших, цілувало солдатів, пригощало пірижками, варениками, борщем та іншими кулінарними виробами [1, 10, 21, 22, 24, 25]. Хоча їм кинулося у вічі погане обмундирування, зморений вигляд, голодні очі червоноармійців [8, 25].

Проте не у всіх респондентів залишилися приємні враження від зустрічі зі своїми. Так, Л. Грозан пам'ятає, як один із радянських офіцерів чіплявся до неї і докоряв за те, що лишилася в окупації [11].

Значна частина респондентів пригадує, як із поверненням радянської влади усіх придатних до стройової служби, особливо чоловіків, масово мобілізували до армії [4, 6, 14, 15, 22, 29].

«Ми оце з товаришем ще два роки встигли попарубкувати, а потім забрали мене в армію в 1944 р., – згадує І.Кондратьєв. – До лав Червоної армії мобілізували всіх, хто міг носити зброю. Зараз комісія, а тоді всіх брали. Тих, яких забрали ще в першу мобілізацію, то ніхто із села не прийшов. Прислалі похоронки про тих, хто загинув» [20].

Дійсно, після звільнення території одразу ж відбулася мобілізація до Червоної армії. Усього з 18 жовтня 1943 р. по кінець війни з Кіровоградської області було призвано 129 955 осіб, у тому числі польовими військкоматами 10 451 особу. Багато юнаків, які ще не мали досвіду бойових дій, були беззбройними і не обмундиrowаними, кинуті в жорстокої бої і полягли на рідній землі. Це було одним із проявів жорстокого

ставлення сталінського керівництва до населення щойно визволених територій, особливо українців, які нібито масово співпрацювали з окупантами, а тому повинні були кров'ю спокутувати провину за нездійснені злочини [35, с.471].

Отже, спогади свідків нацистського окупаційного режиму на Кіровоградщині підтверджують архівні документи про розгубленість громадян на початку війни, неочікуваний прихід німців, жорстокість і цинічність «нової влади», Голокост єврейського населення, а особливо те, що люди протягом окупації не йшли на масову співпрацю з окупантами, а чекали на прихід своїх.

Джерела та література

1. Інтерв'ю з Г. Андрушеною (Максютою) 1920 р.н. Аудіозапис 02.07.2008. с. Кірове Бобринецького р-ну Кіровоградської обл.
2. Інтерв'ю з М. Балацькою 1923 р.н. Аудіозапис 10.12.2008. с. Надлак Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.
3. Інтерв'ю з Д. Безпалко 1926 р.н. Аудіозапис 03.07.2008. с. Рощахівка Бобринецького р-ну Кіровоградської обл.
4. Інтерв'ю з М. Бобріцьким Аудіозапис 03.07.2008. с. Миколо-Бабанка Бобринецького р-ну Кіровоградської обл.
5. Інтерв'ю з М. Бондаревською (Балашовою) 1926 р.н. Аудіозапис 15.12.2008. с. Сасівка Компаніївського р-ну Кіровоградської обл.
6. Інтерв'ю з М. Величко 1923 р.н. Аудіозапис 03.07.2008. с. Буховецьке Бобринецького р-ну Кіровоградської обл.
7. Інтерв'ю з Л. Винниченко 1929 р.н. Аудіозапис 02.07.2008. с. Бобринка Бобринецького р-ну Кіровоградської обл.
8. Інтерв'ю з Є. Вітряченко (Олійник) 1931 р.н. Аудіозапис 20.02.2009. м. Кіровоград
9. Інтерв'ю з Б. Годлевським 1929 р.н. Аудіозапис 04.07.2008. с. Кетрисанівка Бобринецького р-ну Кіровоградської обл.
10. Інтерв'ю А. Головка 1927 р.н. Аудіозапис 12.12.2008. смт Новгородка Кіровоградської обл.
11. Інтерв'ю Л. Грозан 1927 р.н. Аудіозапис 05.12.2008. м. Кіровоград
12. Інтерв'ю з К. Заїкою (Ільченко) 1924 р.н. Аудіозапис 7.12.2008. смт Олександрівка Кіровоградської обл.
13. Інтерв'ю з Г. Іваненко (Бутвиновською) 1923 р.н. Аудіозапис 02.07.2008. с. Новомиколаївка Бобринецького р-ну Кіровоградської обл.
14. Інтерв'ю з М. Іванько 1929 р.н. Аудіозапис 01.07.2008. с. Володимиро-Іллінка Бобринецького р-ну Кіровоградської обл.

15. Інтерв'ю з Г. Івашенко (Гутвиновською) 1923 р.н. Аудіозапис 04.07.2008. с. Буховецьке Бобринецького р-ну Кіровоградської обл.
16. Інтерв'ю з Г. Ільченко 1925 р.н. Аудіозапис 15.12.2008. м. Зна-м'янка Кіровоградської обл.
17. Інтерв'ю з Т. Кабачинюк (Паладій) 1929 р.н. Аудіозапис 02.07.2008. с. Федіївка Бобринецького р-ну Кіровоградської обл.
18. Інтерв'ю з Є. Кліпо (Смаглюк) 1929 р.н. Аудіозапис 30.11.2008. с. Сасівка Бобринецького р-ну Кіровоградської обл.
19. Інтерв'ю з М. Козулею 1932 р.н. Аудіозапис 01.07.2008. с. Воло-димиро-Іллінка Бобринецького р-ну Кіровоградської обл.
20. Інтерв'ю з І. Кондратьєвим 1925 р.н. Аудіозапис 01.07.2008. с. Мирне Бобринецького р-ну Кіровоградської обл.
21. Інтерв'ю з М. Крикун 1925 р.н. Аудіозапис 30.11.2008. смт Ком-паніївка Кіровоградської обл.
22. Інтерв'ю з З. Лашкул 1924 р.н. Аудіозапис 03.07.2008. с. Микола-Бабанка Бобринецького р-ну Кіровоградської обл.
23. Інтерв'ю з О. Малокост 1929 р.н. Аудіозапис 03.07.2008. с. Бухо-вецьке Бобринецького р-ну Кіровоградської обл.
24. Інтерв'ю з М. Мальованою (Омельченко) 1923 р.н. Аудіозапис 20.12.2008. с. Отрадівка Маловисківського р-ну Кіровоградської обл.
25. Інтерв'ю з Г. Миргородською 1926 р.н. Аудіозапис 10.12.2008. с. Виноградівка Компаніївського р-ну Кіровоградської обл.
26. Інтерв'ю з Г. Носенко (Коломієць) 1918 р.н. Аудіозапис 01.07.2008. с. Мирне Бобринецького р-ну Кіровоградської обл.
27. Інтерв'ю з О. Омельчук (Мунтян) 1924 р.н. Аудіозапис 01.07.2008. с. Мирне Бобринецького р-ну Кіровоградської обл.
28. Інтерв'ю з Л. Пшенік (Богаченко) 1926 р.н. Аудіозапис 04.07.2008. с. Буховецьке Бобринецького р-ну Кіровоградської обл.
29. Інтерв'ю з С. Різановим 1939 р.н. Аудіозапис 03.07.2008. с. Ми-коло-Бабанка Бобринецького р-ну Кіровоградської обл.
30. Інтерв'ю з В. Рябокiнь 1919 р.н. Аудіозапис 02.07.2008. с. Витя-зівка Бобринецького р-ну Кіровоградської обл.
31. Інтерв'ю з П. Тетеріною 1919 р.н. Аудіозапис 01.07.2008. с. Воло-димиро-Іллінка Бобринецького р-ну Кіровоградської обл.
32. Інтерв'ю з Г. Федорчук 1925 р.н. Аудіозапис 04.07.2008. с. Кетри-санівка Бобринецького р-ну Кіровоградської обл.
33. Інтерв'ю з К. Цепуриндою 1928 р.н. Аудіозапис 01.07.2008. с. Во-лодимиро-Іллінка Бобринецького р-ну Кіровоградської обл.
34. Інтерв'ю з О. Шестаковою (Михайлюк) 1924 р.н. Аудіозапис 10.12.2008. с. Сасівка Компаніївського р-ну Кіровоградської обл.

35. Кіровоградщина. Історія. Традиції. Сучасність /За заг. ред. О. Чуднова. – Кіровоград, 2008.

36. Михайлюк М. Нацистський режим в Україні: побут і дозвілля окупантів // Історичний журнал. – 2007. – № 5.

Михайлюк Марина (Кіровоград, Україна) Спогади як джерело дослідження нацистського окупаційного режиму на Кіровоградщині (1941–1944 рр.)

У статті на основі спогадів очевидців аналізується функціонування нацистського окупаційного режиму на Кіровоградщині. Основна увага акцентується на проблемах евакуації матеріальних і людських ресурсів, мобілізації на фронт, німецько-українських відносинах, Голокості. Розглядається релігійне питання, а також функціонування соціально-економічної інфраструктури регіону, життя та побут місцевого населення.

Ключові слова: Кіровоградщина, нацистський окупаційний режим, спогади, інтерв'ю, респонденти

Марина Михайлюк (Кіровоград, Україна) Воспоминания как источник изучения нацистского оккупационного режима на Кіровоградщине (1941–1944 гг.)

В статье на основании воспоминаний очевидцев анализируется функционирование нацистского оккупационного режима в Кировоградской области. Основное внимание акцентируется на проблемах эвакуации материальных и человеческих ресурсов, мобилизации на фронт, немецко-украинских отношениях, Холокосте. Рассматривается религиозный вопрос, а также функционирование социально-экономической инфраструктуры региона, жизнь и быт местного населения.

Ключевые слова: Кировоградская область, нацистский оккупационный режим, воспоминания, интервью, респонденты

Maryna Mykhailyuk (Kirovograd, Ukraine) Recollections as a source of studying of Nazi occupational regime in Kirovograd district (1941–1944)

In the article, basing on the recollections of the eyewitnesses, the functioning of the Nazi occupational regime is being analysed in Kirovograd district. The attention is given to the problems of evacuation of financial and still human resources, mobilization to the front, German-Ukrainian relations, Holocaust. A religious topic, and also the functioning of socio-economic infrastructure of the region, life and way of life of the local population, is examined.

Key words: Kirovograd region, Nazi occupational regime, recollections, interview, respondents